

DALIA ČIOČYTĖ

Senosios baltų tikybos „krikštijimas“ Kazio Bradūno lyrikoje

Anotacija: Baltų kultūros istorijoje esama gilių įtampų tarp senosios tikybos ir krikščionybės. Šias įtampas interpretuoja lietuvių literatūra, atskleisdama jų dramatiškumą, tragizmą ir / ar „krikštydama“ senąją baltų tikyba, atrasdama joje artimumo krikščionybei. Bene ryškiausia poetinė tokio „krikštijimo“ versija egzistuoja Kazio Bradūno (1917–2009) lyrikoje. Bradūnas išryškina nekrikščioniškas apaštalavimo baltų kultūroje apraiškas – *neva* krikštijimą grobiant ir žudant, ir atskleidžia giliąsias pasaulėvokines sąsajas tarp senosios baltų tikybos ir krikščionybės. Bradūnui, krikščioniui poetui, krikščionybė yra apreišktoji religija, ji duota, o senoji tikyba – žmogaus esmės ir Dievo paieška intuityviosiomis žmogiškosiomis galiomis – tautos savitumo, tautos būdo raiška. Suvokti tautos kultūros, kaip mentaliteto formos, savitumą yra ryški Bradūno kūrybos intencija. Komentuodamas lietuvių ir baltų kultūros savitumą, Bradūnas išskiria trejetą aspektų: kūrybingumą, žemdirbiškumą ir valstybingumą. Religingumas (nei senosios tikybos, nei krikščionybės prasme) Bradūno komentaruose kaip atskiras aspektas neįvardijamas, tačiau tyrinėjant jo kūrybą matyti, kad ir žemdirbiškumo, ir kūrybingumo, ir valstybingumo poetinė refleksija glaudžiai siejama su tautos religinio savitumo tema. Straipsnyje tyrinėjamas Bradūno poetinės pasaulėvokos dėmesingumas senajai baltų tikybai ir jos dialogui su krikščionybe, poetinė krikščionybės inkultūracija. Pagrindinė teorinė šio tyrimo perspektyva – literatūros teologija, nagrinėjanti literatūrinio mąstymo apie transcendenciją aspektus, derinant estetinius ir teologinius vertinimo kriterijus.

Raktažodžiai: senoji baltų tikyba, krikščionybės inkultūracija, literatūros teologija, archetipinė kritika.

Krikščionybės įkultūrinimas senosiose tikybose yra svarbi, praktinės teologijos kontekstuose intensyviai reflektuojama problema. Teologija po Vatikano II Susirinkimo, svarstydamą tikėjimo skelbimo problemiką, dažnai vartoja *inkultūracijos* terminą, nurodantį tikėjimo turinio raišką įvairių etninių kultūrų

formomis. Sąveika tarp krikščionybės ir tautinių kultūrų teologiškai mąstoma kaip abipusė: tautinės kultūros kiekviena savaip interpretuoja Dievo paveikslą, ir tai atitinka krikščioniškąją Dievo daugialypumo sampratą. Tautinių kultūrų įvairovė suvokiama kaip daugiaveidžio Kūrėjo analogija. Inkultūracija – tęstinis procesas, būdingas kiekvienos krikščioniškosios tautos savimonei.

Biblija, pagrindinis teologijos šaltinis, kviečia inkultūraciją vykdyti krikščionybės skelbėjus. Biblija pateikia, sakytume, krikščionybės skelbimo „metodinius nurodymus“: Naujasis Testamentas moko, jog krikščionys apaštalai turi pažinti senąją kiekvienos tautos kultūrą ir per ją, per jos sąsajas su krikščionyste skelbti Kristaus mokymą. Apaštalas Paulius Atėnų areopage (miesto taryboje) kalbėti pradeda taip: „Vaikščiodamas ir apžiūrinėdamas jūsų šventenybes, radau aukurą su užrašu: ‚Nežinomam dievui‘. Taigi aš noriu skelbti jums tai, ką jūs nepažindami garbinate“ (Apd 17, 23), – ir areopage susirinkusiems graikams, romėnams pradeda skelbti Jėzų Kristų kaip klausytojų jau nuo seno intuityviai nutuoktą „nežinomą Dievą“¹.

Krikščionybės skelbėjai baltų žemėse šių bibliinių nurodymų nesilaikė, kursydamami konfliktą tarp krikščionybės ir senosios baltų tikybos, kuris sąlygojo gilų baltų kultūros istorijos dramatiškumą ir stipriai komplikavo krikščionybės įkultūrinimo vyksmą. Šį dramatiškumą interpretuoja lietuvių literatūra: nuo problemos išryškinimo (tai ir Antano Baranausko skaudžios ironijos atsidasimas *Anykščių šilelyje*, 1858–1859 m., kad Lietuvos šventus miškus „Maž ir vierą įvedęs Jogaila išskynė, / Kad jau nebetarnautų dievaičiams tėvynė“², ir tragiškieji Vinco Krėvės prozos ir dramų semantikos klodai) iki literatūrinių pastangų senąją baltų tikyba „krikštyti“ – derinti ją su krikščioniškąja pasaulėžiūra. Literatūrinis pagonybės „krikštijimas“ būdingas įvairioms Vakarų kultūros ir meno epochoms: Viduramžių, Renesanso, Baroko literatūra siejo antikinius ir bibliinius poetinius elementus, keitė mitologinius vardus, sąvokas bibliiniais ir atvirkščiai

1 Šis Biblijos epizodas, kaip ir kiekvienas kitas Šventojo Rašto fragmentas, turi daugiau negu vieną prasmę: „nežinomas Dievas“ nurodo ir esminį Biblijos Dievo slėpiningumą, apsieiškinimo ir slėpimosi dialektiką, – plg. dramatišką Dievo slėpiningumo akcentą Vinco Mykolaičio-Putino eilėraštyje „Nežinomam Dievui“ (Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 1, Vilnius: Vaga, 1989, p. 312).

2 Antanas Baranauskas, *Rinktinė*, Vilnius: Baltos lankos, 1994, p. 34. Modeliuodamas lietuvių tautos istoriją poemoje *Dievo rykštė ir malonė* (1859), kūrėjas senosios tikybos Lietuvą regi krikščionybės Dievo laiminamą: „Laimino jų vargus, želdė laukus, pievas, / Ir juos pačius sveikus vaisė Ponas Dievas, / Nors do tebebuvo terp blūdų paklydę“ (*Ibid.*, p. 88).

(Numen – Dievas; Febas – Kristus; deivė, nimfa – Marija; Olimpas – dangus; Stiksas, Acheronas – pragaras ir t. t.), suteikdama mitologiniams motyvams alegorinę prasmę, vadovaudamasi prefigūracine Biblijos logika. Lietuvių poezijoje bene ryškiausia tokio „krikštijimo“ versija yra Kazio Bradūno lyrika. Poetas išryškina nekrikščioniškas apaštalavimo baltų kultūroje apraiškas – *neva* krikštijimą grobiant ir žudant, krikštijimą niekinant (Lietuva – „kieta fosilija / Europos uoloje, / Kirsta, kapota, / Keikta ir krikštyta“, – eil. „Tokia yra istorija“³), – ir atskleidžia giliausias pasaulėvokines sąsajas tarp senosios baltų tikybos ir krikščionybės. Šio straipsnio tikslas ir yra tyrinėti Bradūno poetinės pasaulėvokos dėmesingumą krikščionybės ir senosios baltų tikybos dermei, poetinį krikščionybės kelio į baltų kultūrą „atitaisymą“. Straipsnis tęsia, plėtoja ir sistemina originalius Bradūno „lietuviškosios“ krikščionybės tyrimus⁴. Pagrindinė teorinė straipsnio perspektyva yra literatūros teologija, nagrinėjanti literatūrinio mąstymo apie transcendenciją aspektus, derinanti estetinius ir teologinius vertinimo kriterijus.

Pirmiausia klaustume, kas yra senoji tikyba Bradūno pasaulyje. Krikščioniui poetui krikščionybė yra apreikštoji religija, ji duota, o senoji tikyba – žmogaus esmės ir Dievo paieška intuityviosiomis žmogiškosiomis galiomis. Senoji tikyba – tautos kūrinys, tautos būdo raiška (plg. posakį „kokį dievą žmogus tiki, toks yra ir jis pats“). Ir Bradūnui senoji baltų, „aisčių“, tikyba labiausiai įdomi ne tuo, ką mes garbinome, o tuo, kokie mes esame. Tai klausimas, kurį Bradūnas aiškina savąja kūryba, poetiniu mąstymu. Suvokti tautos kultūros, kaip mentaliteto formos, savitumą yra ryški Bradūno kūrybos intencija (o autoriaus intenciją laikyčiau svarbia, nors ne vienintele tekstų prasme). *Lietuviškosios trilogijos* apie Mikalojų Konstantiną Čiurlionį, Kristijoną Donelaitį ir Gediminą pratarėje poetas šią intenciją yra įvardijęs kaip „mūsų tautos giluminio portreto ryškiųjų potėpių“ paiešką:

Kone visą gyvenimą neatstoja nuo manęs rūpestis ir klausimas: kaip ir kodėl palyginti nedidelė skaičiumi mūsų tauta, ta salelė tarp slavų ir germanų jūrų, nebuvo užlieta

3 Kazys Bradūnas, *Iš grumsto ir dvasios: Poezijos rinktinė*, Kaunas: Šviesa, 1994, p. 279. Toliau cituojant eilėraščius iš šios rinktinės tekste nuomas puslapis.

4 Žr. Dalia Čiočytė, *Biblija lietuvių literatūroje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999, p. 148–152 (skyrius „Kazio Bradūno poezija: krikščionybės lietuviškumas“); Idem, *Literatūros teologija: Teologiniai lietuvių literatūros aspektai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 222–229 (skyrius „Originaliosios Kirstaus paveiklo lietuvių literatūroje formos“).

ir nuplauta audringų istorijos bangų, o išliko lyg baltiškojo kranto nepajudinama uola. Ir ji žadino smalsumą paieškoti lietuvių tautos būdingų dvasios bruožų, kurie padėjo mums išsilaikyti ir būti tokiems, kokie buvome ir kokie dabar esame.⁵

Toliau pateikiama įdomi Bradūno poetinės kūrybos savirefleksija, įvardijanti *poetinį* mąstymą kaip savarankišką, specifinį, kitokį suvokimo kelią nei filosofinis ar pan.: „Šitai yra galbūt labiau kultūros istorijos ir tautotyros reikalas. O mane magino visa tai *pasvarstyti grynai poetiškai* [išskirta mano – DC].“⁶ Poetiškai svarstydamas lietuvių ir baltų kultūros savitumą, Bradūnas išskiria trejetą aspektų: kūrybingumą, žemdirbiškumą ir valstybingumą. Religingumas (nei senosios tikybos, nei krikščionybės prasme) šiame metanaratyviname komentare kaip atskiras aspektas neįvardijamas, tačiau tyrinėjant Bradūno kūrybą matyti, kad ir žemdirbiškumo, ir kūrybingumo, ir valstybingumo poetinė refleksija glaudžiai siejama su tautos religinio savitumo tema.

Žemdirbiškumas kaip ištikimybė žemei, žmogui, Dievui

Bradūno, žemės poeto, lyrika intensyviai interpretuoja ryškiają senosios tikybos figūrą – žemės deivę Žemyną (ciklas „Apeiginė“ ir kt.). Žemyną, „Žemynėlę“ poetas vadina varijuodamas tautosakinę deminutyvų poetiką, taip siekdamas švelninti žemdirbio egzistencinę patirtį ir metafiziniam santykiui suteikti artimumo. Tai ne pono ir pavaldinio santykis (plg. nuolankų senosios tikybos Dievulį „be kepurės, be kepurėlės“; implikuojantį Kristaus nuolankumo motyvą eil. „Dievas, gluosnis ir žmogus“⁷).

Žemyna prūsų ir lietuvių buvo vadinta ir tiesiog Žeme. Žemė lietuviui yra empatiška. Poetas kuria subtilų, daugiaprasmių žemės sielvarto vaizdą. „Ne. Aš nesimeldžiu – aš melstis negaliu, / Aš tik atsiklaupiu ir kaip žemė tyliu...“ (rinkinys *Donelaičio kapas*, eil. „Tiktai per paukščio skrydį“, p. 185). „Tyliu“, nes sielvartas dėl tragiškų tautos istorijos vingių užgniaužia žodžius, tačiau savarankišką prasmę įgauna ir kitas metaforos sandas: subjektas tyli „kaip žemė“, žemė

5 Kazys Bradūnas, *Lietuviškoji trilogija*, Vilnius: Vyturys, 1994, p. 5.

6 *Ibid.*

7 Kazys Bradūnas, *Iš grumsto ir iš doasios*, p. 92.

yra tylinti iš sielvarto. Panašų motyvą matome eilėraštyje iškalbiu pavadinimu „Krauju krikštyti“: „Sauso šaltinio dugne / Plyšta žemės širdis“ (p. 236).

Abstrahuota žemės šventumo refleksija yra viena ašinių Bradūno semantikos trajektorijų. Žemė – tai *gelmė*, turinti ir metafizinės gelmės konotaciją: „Įaugom Nemuno upyne, / Šaknis tvirtai įleidom į gelmes“ (p. 32, eil. „Nemuno upyne“); sodybos regimos lyg laivai laiko bangose artinantis karo audroms: „Greit užgrius ten audros sūkuriai, / O matau jas taip tvirtas, ramias – / Kiekvienos išmesti inkarai / Į pat žemės gelmes“ (p. 17, eil. „Sodybos“).

Per žemę Bradūno eilėraščių subjektas patiria namus, ūkį. Maironiškąją gamtovaizdžio filosofiją ir teologiją, kuri tautą regi plačiu panoraminiu žvilgsniu ir formuoja metafizinio autoriteto („Aukščiausio“) sankcionuotą tautos erdvės, erdvės savumo prasmę (eil. „Kur bėga Šešupė, kur Nemunas teka“ ir kt.), Bradūno lyrika savitai modifikuoja, jai suteikdama intymumo. Bradūnui tauta, tautinė bendruomenė pirmiausia yra tarytum išplėstinė šeima, vartojant Juozo Girniaus formuluotę: apie tautą ir jos vietą žemėje poetas mąsto žvelgdamas į šeimą, į individualius namus, į giminę, vertikaliai gilyn. Per šeimos santykių intymumą formuojamas giminiškas santykis su kiekvienu lietuviu. Svarbios šio poetinio mąstymo atramos yra *pėdų žemėje* ir *suartos žemės vagos* įvaizdžiai: „Aš, pravertęs dobilienos plutą, / Tūkstančius pėdų po ja randu, / Kiekvienoj vagoj senolių būta, / Neišplovė jų nei laikas, nei vanduo“ (p. 24). Talpi *vagos* metafora savitai sulietuvina archetipinę teisingo egzistencijos kelio prasmę, susijusią ir su evangeliniais pamokymais apie klaidingus kelius ir teisingąjį kelią (Mt 7, 13; Jn 14, 6 ir kt.), ir su *la diritta via* (tiesaus kelio) paieška Dante's *Dieviškojoje komedijoje*: „Ir tėvai jom eidami neklydo, / Nepaklydo tarpe džiaugsmo ir kančių“ (p. 24, eil. „Pėdos arimuos“). Poetas sukonkretina, deautomatizuoja krikščioniškąją inkarnacijos sampratą, kviesdamas suklusti: ką reiškia tai, jog pėdas žemėje yra palikęs ir Dievas, jog jis iš tiesų vaikščiojo žeme? („Tai kas gi atsitiko? / Argi po to, kai vaikščiojai žeme, / nieko reikšmingo, nieko?..“ – p. 150, eil. „Tai atsitiko Betanijoje, anapus Jordano“; Jn 1, 28, – iš *Prierašų prie Šv. Jono*). Kelias, takas ženklina ir žmonių tarpusavio ryšius: eilėraštyje „Kaimo takai“ grafiška takų tinklo metafora nurodo darnias sąsajas tarp kaimynų (tai takai, kurių „smėlis / Kaip santaikos ugnelė“, p. 35); takai baigiasi prie kaimo kapinaičių ir panyra į kaimo praeitį, – eilėraščio erdvėlaikyje gyvieji ir mirusieji kartu.

Bradūniškoji kaimo namų idilė – tai kieta ūkininko darbo buitis. Ūkininkų darbas regimas kaip religinės procesijos vizija: „Lėta ir sunki mūsų eisena /

Molėtų kalvų keterom, / o žemė ir baudžia, ir teisina, / Ir užpila smiltim tyrom“ (p. 39, eil. „Ūkininkai“). Tačiau, nepaisant sunkaus darbo, ūkis Bradūno poezijos žmogui teikia gilios laimės. Ūkis interpretuojamas kaip savipakankamas laisvo žmogaus pasaulis, tautos laisvės savojoje žemėje metonimija. Plėtojama poetinė darbo teologija. Darbas – tai žmogaus dalyvavimas teleologiniame, tikslingame pasaulio kūrimo vyksme, pasaulį kaip „naštą šventąją“ nešant į tikslą – „Į krantą tolimą, į šviesų“; dirbdamas žmogus kuria patsai save: „Galingo darbo bangose / Aš paslaptį žmogaus regiu“ (p. 25, eil. „Darbo bangose“). Vagų arimo pabaigtuvių vaizdas metaforiškai nurodo prasmingai iki garbingo finalo nugyventą gyvenimą (eil. „Prie pabaigos“). Bradūniškasis baltų, „aisčių“ žemės vaizdas turi ryškų poetinės teologijos matmenį: tūkstantmečius gyventi Dievo skirtoje erdvėje, savo žemėje – tai turėti savojo buvimo misiją. Todėl Bradūno lyrikos subjektui būdingas savirefleksijos sklandumas, kilmingas žinojimas, „kas aš esu“, – priešingai moderniems egzaltuotiems lozungams *kaip man atrasti save, kaip man išreikšti save*. „Vaiko eilėraštis“ defamiliarizuoja populiarųjį klausimą vaikui apie tai, kuo jis norėtų būti: eilėraščio vaikas – eilėraščio žmogus – nustemba šį klausimą išgirdęs, nesupranta šio klausimo: jam akivaizdu, kad jis yra *jis*⁸.

Bradūniškasis ūkininkas yra šeimininkas, kuris namus, ūkį valdo meile. Eilėraštyje „Po dviejų karų“ tėvas sūnaus žvilgsniu matomas du kartus verkiantis: kai po Pirmojo pasaulinio karo pavagiamas arklys ir kai po Antrojo pasaulinio karo, šeimai bėgant nuo sovietinių represijų, arkliai prieš kelionę per vandenyną supranta būsią palikti ir ilgai buvę nebylūs nusižvengia, – sureikšmintai prabyla. Poetinių ženklų sistema nurodo tautos istorijos dramatiškumą, egzodą, išbarstytus svetimaj žemėj (ir tremtinių – Sibire) kaulėlius, – tačiau pirmiausia matome tėvo ir žemės santykį, tėvą kaip ūkininką⁹.

Bradūno poetiniam mąstymui reikšminga *savos – svetimos žemės* priešprieša. Tėvynės praradimo, egzodo drama artikuliuojama *svetimo vandens* įvaizdžiu, atsiremiant į biblinę archetipinę opoziciją *gyvybės vanduo – mirties vanduo*. *Svetimo vandens* topas – literatūrinė vieta, kurioje susitinka tremties patirtį reflektavę poetai: 1863 m. sukilimo tremties poetas Julius Anusavičius, išryškinantis kontrastą tarp tėviškės upės Tatulos, subjekto palaimos erdvės, ir Turos bei Obijos, Sibiro upių, be meilės subjektą danginančių (eil. „Upe Tėvynės...“), Anta-

8 Idem, *Duona ir druska*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 48.

9 *Ibid.*, p. 54–55.

nas Baranauskas, priešinantį Dauguvą ir Peterburgo Nevą, kuria teka lietuvių prakaito ir kraujo vanduo („Kelionė Petaburkan“, 1859), ir į Vakarus pasitraukęs Bradūnas, Širvintą kaip praradimų metonimiją patiriantis per sandūrą su kita, svetima upe, turinčia biblinę *mirties vandens* konotaciją (eil. „Svetimas vakaras“):

Man po kojų skuba upelė –
 Tik srovė jos, kaip ledas, šalta.
 Kaip mirtis man krūtinę ji gelia –
 Ne, Dievuliau, ne Širvinta (p. 38).

Eilėraščio „Žemininkų upės“ eksklamacija apibendrina opoziciją: „O svetimieji vandenys, / Prieš tas upes / Jūs tiktai tingūs, / Padumblavę tvenkiniai.“¹⁰

Ryški senosios tikybos nuoroda Bradūno lyrikoje yra medžio įvaizdis. Eilėraštyje „Pirmosios Mišios alkietėje“ Mišios aukojamos ant senosios tikybos „akmenio – Amžino Dievo stalo“, ir alko ąžuolas atpažįsta krikščionybės Dievą („palenkia galvą“), taip poetui formuojant amžino, vienintelio Dievo idėją (p. 100). Apie tai, „kokie mes esame“, mąstoma per senosios tikybos santykį su medžiu: lietuvis medžio nežudydavo, nedegindavo nesudžiūvusio, – tik sausuolį, „mirusį savaime“; medis priklausė tik „vėjui, paukščių lizdui, / padangių saulei / ir žvaigždėtai nakčiai“ (eil. „Gimtinės medžiai“¹¹). Subtiliai, įsiklausant į semantinius sąskambius, įvardijamas lietuvių ir medžio santykio broliškumas: medis personifikuojamas, „Medis buvo kaip žmogus / Mūsų šeimos“, širdis ir šerdis – seserys¹².

Reflektuodamas tremtį ir egzodą poetas plėtoja identifikavimąsi su *išrautu medžiu*. Sonetas „Ūkininkai tremtiniai“ įtaigiai sieja išrautų šaknų ir išrautų („kruvinų“) širdžių motyvus. Detalizuojamas prarastos žemės vaizdas: žemė prarasta ir neprarasta, ji egzistuoja netekties situacijoje netiesiogiai, nematerialiu pavidalu, kaip tai, ko giliausiai pasigendama:

Nei žemės, žagrės, nei žirgų,
 Nei saulėj šylančių vagų
 Nėra tuštėjančioj buity.

¹⁰ *Ibid.*, p. 79.

¹¹ *Ibid.*, p. 56–57.

¹² *Ibid.*, p. 57.

Taip sėdi jie dienų dienom
 Širdim kietom ir kruvinom,
 Kaip medžiai, tylūs, išrauti (p. 48).

Įsišaknijimo metafora varijuojama ir religine prasme – kaip įsišaknijimas užgimusiame – įsikūnijusiame Dieve: „Aš – tavin įsišaknijus tauta, / Ne klajoklių gentis. / Aš istorijos neišrauta, / Man tik žaislas mirtis. / Ne liepsnojanti stepių žolė, / Aš – ledinė šiaurės gėlė, / pūstelta Dievo kvapu, / Į milijonus trupu / Ir lydausi vėl širdimi – Mane tu užgimęs imi“ (p. 262, eil. „Tautos autoportreto eskizas“). Tautinio orumo, tautinio pasididžiavimo prasmė skirtyje žemdirbiai – klajokliai, nomadai, žemdirbiai – barbarai, bijantys raidės (eil. „Barbarai bijo“), susijusi su Bradūno plėtojama žemdirbiškumo samprata. Žemdirbiškumas Bradūno poetinės filosofijos kontekste yra ištikimybė: būti glaudžiai susietam su savąja žeme, būti lyg medžiui įsišaknijusiam savojoje žemėje – tai gebėti būti ištikimam ne tik žemei, bet ir žmogui, ir Dievui.

Varijuodamas žemės, medžio simboliką ištikimybės prasme, implikuodamas metafizinę ištikimybę, Bradūnas suteikia šiai simbolikai krikščioniškąjį aspektą.

Žilvinas – intuityvioji Kristaus nuovoka senojoje tikyboje

Meniškiausia senosios tikybos ir krikščionybės dialogo figūra Bradūno lyrikoje yra Žilvinas, originaliosios mitologinės pasakos personažas. Žilvinas poeto interpretuojamas kaip Kristaus pirmavaizdis protėvių kultūroje, intuityvioji Kristaus nuovoka senojoje tikyboje, savitu keliuėjusioje vieno, „vienų vieno“ Dievo link:

Skaičiuoju, skaičiuoju dievus,
 O suma – vienų vienas.
 Ir nuo žalčio žaltelio galvos
 Teka kraujas ir pienas.

Bėga kraujo ir pieno puta,
 Dievo rankos ją šluosto,
 Dievo rankų nepaliesta,
 Bėga ir mano skruostu. (p. 99, eil. „Kraujas ir pienas“)

Kristaus – Žilvino poetinę tapatybę konkretizuoja mitologinis pieno ir kraujo putos motyvas. Mitologinės pasakos tikrovėje matome skirtį *ar – ar* (ar pieno, ar kraujo puta), – o eilėraštyje kuriama pieno ir kraujo putos sąsaja, turinti evangelinę kraujo ir vandens iš Nukryžiuotojo šono aliuziją (Jn 19, 34). Tad trečios eilutės pradžioje jungtukas „Ir“ greta tiesioginės prasmės – eilėraščio vaizdų jungimo – turi ir elipsės konotaciją: ne tik evangelinės nukryžiovimo situacijos kraujas ir vanduo, bet ir mitologinės situacijos kraujas ir pienas. Siedamas krikščionybės ir senosios tikybos religinius kontekstus, poetas kuria įtaigią nužudytojo Dievo refleksiją.

Eilėrašties „Rendez-vous su žalčiu“ reflektuoja mitologinį žalčio užkapojimo motyvą, krikščionybės kontekste ekvivalentišką nukryžiuvimui. Kartojami neiginiai aktyvina priešingą prasmę kaip teksto nesatį (žudau Žilviną, kryžiuoju Kristų) ir subtiliai, priesaikos intonacijomis kuria poetinę atgailos emociją:

Jo aš raudu vidurnaktį kopose,
 Į juodą gelmę žvelgiu...
 Nesugausiu, neužkaposiu
 Niekad žalčio dalgiu. (p. 213)

Ambivalentinis juodumo, juodos gelmės įvaizdis gilina atgailos emociją ir moderniai varijuoja „vienų vieno“ Dievo temą: Dievas yra vienas ir amžinas, jis nekinta, kinta žmogiškasis jo supratimas; Dievas žmogui – neišsemiamas slėpinys. Palyginkime Senojo Testamento poetiką, sklidiną Dievo iššėlinimo, apsi-reišimo slepiantis, glūdėjimo tamsoje: Dievas pasirodo „be pavidalo“; jo balsas Biblijos personažą pasiekia iš gilumos ar aukštybių, iš neapibrėžtos, patamsyje skendinčios vietos, ir Dievo pasirodymą gaubia „nežinomybės patamsiai“¹³; Jahvės apsi-reišimo ženklai labiau nurodo jo egzistavimą negu tai, *koks* jis yra.

Bradūnas, intensyviai dialoguodamas su Mikalojaus Konstantino Čiurlionio mistiniu simbolizmu, kurį laikė tautos kūrybingumo simboliu, interpretuoja jo tapybos ciklą „Žalčio sonata“ (1908). Daugiaklodžius, kosmo gelmes vaizduojančius ciklo paveikslus Bradūnas perskaito kaip mitologinio žalčio (baltų namų jaukumo dievybės), mitologinės pasakos Žilvino ir Kristaus jungtį, – kaip slėpinį baltiškąją Kristaus karališkumo ir aukos viziją:

13 Žr. Erich Auerbach, *Mimezis*, Vilnius: Baltos lankos / Atviros Lietuvos knyga, 2003, p. 13–15.

Tavo kūnu dieviškai lanksčiu
 Brangakmeniu žybčioja žvynai.
 Tu, kursai ties protėvių slenksčiu
 Įnamiu tiek amžių gyvenai.

Kurs Čiurlionio drobėje žalsvoj
 Virš pasaulio rutulio skrendi,
 Kol galva saulėlydžio liepsnoj
 Prie pat aukuro pakyla išdidi...

Žilvine, valdove gilumų,
 Su šviesia gyvybės karūna,
 Tavo žvilgsnio paslaptinumu
 Perverta nutyla man daina... (p. 60, eil. „Nebaigtoji odė žalčiui“)

Mitologinę dievybę, tapačią pasakos Žilvinui, poetas krikščioniškai suvokia kaip imanentinį ir transcendentinį Dievą – kaip intymųjį žvilgsnio kontakto „Tu“ ir pranokstantį erdvėlaikį „gilumų“; dvasios gelmių valdovą. Sulietuvinama krikščioniškoji kenozės (transcendencijos apsiribojimo, nusižeminimo) tema: žalčio įvaizdis turi ryškią išdidaus karališkumo semą (karališkumo užuominą kuria žalčio žvynų blizgėjimas, „žybčiojimas“; „šviesi gyvybės karūna“ implikuoja žalčio gebėjimą atsinaujinti, o numesti odą – kaip amžinojo gyvenimo simbolį; žaltys kelia išdidžią galvą prie aukuro kaip save aukojantysis karalius), ir kartu karalius žaltys – Žilvinas yra nuolankus žmogaus „įnamis“. Eilėraščio kulminacija yra subjekto ir žalčio akių kontaktas: veriančio, paslaptingo žalčio žvilgsnio motyvu poetas kuria numinotinę slėpiningos galios patirtį.

Mitologinis Žilvinas ir biblinis Jėzus Kristus yra figūros, kurių tarpusavio sąsaja taip glaudžiai motyvuota, kad atrodo „savaiame suprantama“: tai išduoto ir nužudyto metafizinio karaliaus figūros. Giliosios meninės įžvalgos neretai kuria paprastumo ir savaiame suprantamumo įspūdį. Lietuvių kultūriniam mentalitetui ši sąsaja reikšminga abiem kryptimis: ji aktyvina abi figūras, intensyvina jų abiejų refleksiją. Žilvino ir Kristaus sąsaja, įtempta Bradūno meninio suvokimo struktūrose, aktyvina pirmąją baltų kultūros patirtį ir todėl sukelia šios kultūros skaitytojo prigimtyje rezonansą, užgauna joje, tariant Josepho Campbello žodžiais, „kažko-

kią labai gilią stygą“¹⁴, – ir plečia kelią Kristaus sampratos lietuviškumui. Žilvinas, greta Rūpintojėlio, yra reikšminga krikščionybės inkultūracijos Lietuvoje forma, specifinė būtent archetipinės kritikos perspektyvoje kaip Kristaus recepcijos praturtinimas pirmaprade baltiškąja patirtimi. Savita ir gili krikščionybės recepcija yra svarbi problema lietuvių kultūrai, – ne tik dėl netinkamų krikščionybės kelio į ją aspektų, bet ir dėl to, kad Lietuva neišgyveno krikščioniškųjų Viduramžių, to tūkstantmečio, per kurį subrendo Vakarų kultūros krikščioniškumas¹⁵.

Senoji tikyba ir krikščionybė tautos istorijos dramatinio plotmės

Bradūni apmąstant tautos istoriją, dramatiškuosius ir tragiškuosius jos aspektus, Žilvino mirtis suvokiama kaip tautos patirties santrauka: eilėraštyje „Nepalikau“ Žilvino kraujas yra užliejęs laiko, istorijos vandenį, simbolizuodamas tautos kentėjimus.

Skandiniai baltų istorijos epizodai Bradūno siejami ir su evangeline kančia bei prisikėlimu. Baltų – įvairių laikotarpių politinės agresijos aukų – pralietas kraujas interpretuojamas priartinant teologinį dalyvavimo Kristaus aukoje, kaip mirties įveikoje, slėpinį: eilėraščio „Krauju krikštyti“ centre – pirmasis „mano genties“ pilkapis (implikacija – vėlesni pilkapiai, partizanų – miško brolių pilkapiai), kuriame „visi jauni, visi gražūs“, krikštyti krauju, prisikeliantys, tampantys „vėl gyvybe“ (p. 236). Greta šios abstrahuotos prasmės ambivalentinis krauju krikštijimo motyvas turi ir ironiškąją kryžiuočių „krikšto“ prasmę (krauju krikštijo Dievo kaip Meilės skelbėjai).

Bradūno poetiniam mąstymui būdinga tipologinė sąsaja tarp lietuvių ir prūsų kovų su kryžiuočiais ir partizaninio karo prieš sovietinę okupaciją. Eilėraštyje „Susitikimas Kiršuose“ (p. 94) gretinamos Dievo, Dievulio figūros ir talpioji „ūbaujančio miško“ metafora (miškas – partizanų nuoroda ir miškas – partizanų ir save apraudantys šventieji senosios tikybos miškai). Eilėrašties „Pilėnai“ turi epigrafą „Mamertas ir Bronius žuvo pokario metais netoli savo tėviškių (Iš laiško)“: partizanai gynė savo žemę kaip pilėnai. Daugiasluoksnė eilėraščio

14 Joseph Campbell, *The Masks of God: Primitive Mythology*, New York: Viking, 1959, p. 31.

15 Apie tai yra mąščiusi profesorė Vanda Zaborskaitė: žr. Vanda Zaborskaitė, *Trumpa lietuvių literatūros istorija*, Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 12.

metaforika sieja senosios tikybos alko ir Pietos, gedinčios Dievo Motinos, įvaizdžius, sieja auką kovoje dėl savo žemės laisvės ir krikščioniškąją auką dėl dvasios laisvės, išryškina krikščioniškąją aukos kraujo slėpinį (atveriamą *žydinčio kraujo* metaforos semantinė gelmė):

Į alką eini,
Žolyną skini.
Ant švento alko rankų
Brolelių kraujas žydi. (p. 250)

Kryžiuočių, apsišaukėlių „krikštytojų“, agresiją interpretuoja poema *Pokalbiai su karalium* (1973), – Gedimino laiškų, kurių adresantas save pristato kaip lietuvių ir rusų karalių, Žemgalijos valdovą ir kunigaikštį¹⁶, poetinis perskai-tymas. Kūrinys komponuojamas iš Gedimino laiškų ištraukų ir jų inspiruotos poetinės refleksijos.

Autorius kuria iškalbų rimą Sūduva (Pilėnų tragedijos žemė) – istorijos „gūda“ (p. 112). Kūrinio personažas poetas, kalbėdamas apie tautos patirtą agresiją, ją atveria kaip nepabaigtą, neišspręstą, neįmanomą išspręsti istoriją: „Po kojom žemė suplakta, / Ir kraujo / Krikšto vanduo nenumazgojo“ (p. 139). Ieškant kančios prasmės atsiremiamą į krikščioniškąją jos sampratą: „Gal kankinių, / Gal kraujo sėkla, / Kurią kaip saulę, / Kaip ostiją laikai?..“ (p. 131).

Vakarų tremties autorius, kūrinio rašymo erdvę apibūdinantis kaip savo „tremties miestą Čikagą“ (p. 140), kryžiuočių agresiją sieja su sovietine okupacija ir laiko jos ekvivalentu:

Bet mano tėviškė
Užgožta nekviestų,
Todėl nesidrovėdamas kaistu
Ir klausiu:
Kokia teise tie iš Rytų
Susėdo prie senolių skobnių,
Ko skerdžia briedžius ir paukščius,
Ko purvina ir kruvina slenkščius?.. (p. 115)

16 Kazys Bradūnas, *Lietuviškoji trilogija*, p. 110. Toliau cituojant šią poemą tekste nurodomas puslapis.

Kryžiuočių ir rusų komunizmo sąsajos konkretinamos. Gretinama apsišaukėlių krikščionybės skelbėjų ir rusų komunizmo demagogija: laužomos Gedimino laiškuose minimos taikos sutartys, ir „Stovi tankai prie Gudagojaus – / Po vikšrais sutrinta sutartis“ (p. 124). Kita jungtis – tautos religijos naikinimas. Kaip kryžiuočiai naikino senąją tikybę, taip sovietinė okupacija – krikščionybę: „Ir bolševikmečiu muziejų pasislėpę, Rūpintojėliai / kančiai sugrįžta į laukus“ (p. 136). Abiejų agresijų bendrasis vardiklis poemos erdvėje yra išniekinta šventovė, kurioje Gedimino „laukia / Vorkutos požemių misionierius, / Vladimiro kalėjime nudobtas vyskupas“ (p. 136–137). Kūrinio autorius su subtiliu liūdnu humoru kuria abiejų religijų solidarizavimosi vaizdą:

Bėga kaukai slėpt rūpintojėlio...
 Laumės plauna kryžių vakare... (p. 124)

Lietuvos valdovą Gediminą poema interpretuoja kaip išskirtinės šviesos, tolerancijos, kilnumo asmenybę, pasitikėjusią žodžio, proto, garbingos diplomatijos galia, kvietusią popiežių ir visus geros valios krikščionis suvokti, jog krikščionybei brautis į Lietuvą jėga – tai brautis pro atvirus vartus. Patirdamas kryžiuočių klastą, apgaulę, Gediminas sąmoningai siekia nenusileisti iki klasotos lygio, kaip iškilmingai pabrėžiama autoriaus cituojamame Gedimino laiško Dominikonų ordino vienuoliams (1323 m. gegužės 26 d.) fragmente: „Nors kryžiuočiai mūsų įžeidimui sudegino mūsų antspaudą, kad apdumtų žmonėms akis, tačiau pirmiau geležis pasikeis į vašką ir vanduo pavirs plieniu, negu mes atšauksime mūsų ištartą žodį“ (p. 118).

Karališkasis Gedimino paveikslas kuriamas kaip netiesioginė biblinio Dievo prefigūracija. Į Gediminą, kaip valdovą, kreipiamasi „viešpatie“ (p. 116), o tai ir religinis kreipinys. Akcentuojama (kūrinio pabaigos akcentas) Gedimino sąsaja su „Čiurlioniškuoju Rex“ (p. 139). Išryškinamas Gedimino kaip tėvo, laidojančio sūnų Kęstutį, motyvas. Brėždamas aitrią prasmių eufoniją *naugė – nagai – pasmaugė*, „Šeštajame pokalbyje“ autorius kuria šiurpią ir niūrią Gedimino politikos aplinką. Gediminas skleidžia pasitikėjimą diplomacija, taikos sutartimis pasaulyje, kur valdo auksas, metalas: „Ir tave jie tyko nudėti – / Krikšto drobe ko išbalai? / Guli laivo dugne jon sudėti / Aukso gryni gabalai. / Spindi prakeiktoji *naugė*, / Gnaužiausias į kumštį *nagai*. / Už tą *naugę* tau sūnų *pasmaugė* / Krėvos pilyje vergai“ (p. 124). „Septintajame pokalbyje“ kartojamas klausimas apie

tautos kelią: „Kur jojame, kur jojame, karaliau?“ (p. 125–126), – šiame leitmotyve girdėti ir Johanno Wolfgango Goethe's baladės „Girių karalius“ (*Der Erlkönig*) tėvo gedulas, ir evangelinis klausimas *quo vadis*. Klausimą poema varijuoja, išryškindama pasitikėjimo žodžiu ir tiesa pažeidžiamumą bei riziką: „Kur tu eini? – / Vilnelės lieptas be turėklų, / O rankose laiškai“ (p. 131). Šios rizikos vaizdo įtaigą kuria pasakos archetipų interpretacija: „Ir gruzda po slenksčiu papilta žarija – / Karaliau grįžk! Neperženki ribos!“ (p. 112).

Per karaliaus Gedimino situacijos tragizmą autorius atskleidžia egzistencinį sielvartą dėl to, kad pasitikėti tiesa pasaulyje gyvenančiam žmogui yra didelio masto rizika. Tikima, jog esama „paprastos tiesos“, tačiau ji nežinia kur, „kažkur užkasta“, pakasta po tautos istorijos „pamatais“ (p. 133–134). Pasaulyje vyrauja kitokios nei Gedimino, klastingos diplomatijos „mandagumas“ (p. 133). Kilnioji Gedimino išmintis yra „šiandieną per gera – / Ji tikisi, ji metų metais laukia, / Ko žemėje nebuvo ir nėra“ (p. 116). Į šį semantinį kontekstą subtiliai įrašyta ir poetinė autorefleksija: Gediminas pasitiki diplomatinių sutarčių „tvirta taika“ (p. 125), kuri pasirodo esanti labai trapi; kūrinio poetas irgi rašo „laiškus“ – eiles, kurios gręžiasi nuo „istorijos grubios“ į tai, kas amžina ir šviesu, kurios tarsi „žodžiais žaidžiant“ kuriamos ir yra tarsi „vaikiškos“ (p. 119). Šiame egzistencinės rizikos fone poeto balsui artikuliuojant šv. Mišių aukos motyvą, ypatingos prasmės įgauna dalelytė vistiek: „Vistiek velkuos / Nekruvinos aukos / Apeiginius rūbus“ (p. 116).

Išvados

Kazio Bradūno poezijoje skleidžiasi krikščionybės inkultūracija, kurios nevykdė krikščionybės skelbėjai Lietuvoje. Poetinę refleksiją sutelkdamas ties senąja baltų tikyba, interpretuodamas ją kaip egzistencinę ir metafizinę ištikimybę, kaip intuityviąją Dievo – Meilės paiešką, Bradūnas su pasididžiavimu deklaruoja identifikaciją „aš – pagonis“ (eil. „Paskutinis“). Poetui apmąstant senosios tikybos ir krikščionybės dialogą, centrinė figūra yra originaliosios mitologinės pasakos Žilvinas, išduotas ir nužudytas metafizinis karalius. Žilvinas, greta Rūpintojėlio, yra reikšminga krikščionybės inkultūracijos Lietuvoje forma, Kristaus receptijos praturtinimas pirmaprade baltiškąja patirtimi. Apmąstydamas senosios tiky-

bos ir krikščionybės santykį tautos istorijoje, Bradūnas išryškina ambivalentinį „krauju krikštijimo“ motyvą: baltų patirta kryžiuočių agresija traktuojama kaip neišspręstas ir neįmanomas išspręsti juodos ironijos paradoksas, o tipologiškai siejant kryžiuočių ir rusų komunizmo agresijos patirtį, ieškant kančios prasmės, atsiremama į krikščioniškąją kančios sampratą.

Gauta 2017 03 30

Priimta 2017 04 20

The “Christening” of Ancient Baltic Religion in Kazys Bradūnas’s Poetry

Summary

Baltic cultural history is marked by deep tensions between ancient religion and Christianity. These tensions are explored in Lithuanian literature, which reveals their drama and tragedy and/or “christens” the old faith by drawing connections between it and Christianity. The most distinct poetic version of this kind of “christening” is the poetry of Kazys Bradūnas (1917–2000); the author of this article discusses Bradūnas’s oeuvre through the lens of literary theology, a discipline which uses theological and aesthetic criteria to study how literature explores questions around transcendence. Bradūnas brings to light non-Christian apostolic manifestations in Baltic culture, in the pillaging and murder that took place under the guise of prostelating, and reveals the deep connections between the ancient Baltic and Christian world-views. If, for Bradūnas, a Christian poet, Christianity is a revealed religion, one that has been given, he sees the old faith – an intuitive quest for the essence of humanity using only human means – as an expression of his people’s distinct character. This determination to articulate the nation’s distinct culture as a form of mentality is the clear intention of Bradūnas’s poetry. In commenting on the distinct nature of Lithuanian and Baltic culture the poet focuses on three aspects: creativity, agrarianism, and statehood.

The most artistically important figure to emerge from the dialogue between the old faith and Christianity is the main character from the original mythological story of the grass snake Žilvinas – a betrayed and

murdered metaphysical king. The connection between Žilvinas and Christ activates primordial Baltic cultural experience and paves the way for a Lithuanian conception of Christ. Žilvinas is an important figure in Christianity's inculturation in Lithuania and evidence of how primordial Baltic experience enriched the reception of Christ. In making typological connections between the experience of the Crusades and the aggression of Russian communism, and searching for meaning in suffering, the poet draws on the Christian concept of suffering.

Keywords: ancient Baltic religion, inculturation of Christianity, literary theology, archetypal criticism.
